

Stjepan Sirovec

LJUDSKA PRAVA U JUGOSLAVENSKIM JAVNASTVIMA

1. Uvodne napomene

U jugoslavenskom marksizmu postoje dvije temeljno različite, da ne kažem, sasvim suprotne interpretacije klasičnog marksizma: jedna se sama naziva »ortodoksnom«, dok je njezini protivnici zovu »dogmatsko-staljinističkom«; druga se sama označuje kao »stvaralačko-humanistička«, dok je ortodoksni zovu »apstraktno-humanističkom«. Do tog raslojavanja došlo je već u drugoj polovici pedesetih godina, a do formalne podjele dolazi na poznatom Bledskom simpoziju 1960. koji je kao temu imao Prvu Marxovu tezu o Feuerbachu. Pojednostavljeno rečeno, alternativa je tada glasila: odraz ili praksa?

Zastupnici ortodoksnog tumačenja marksizma (Dušan Nedeljković, Andrija Stojković, Oleg Mandić, Veljko Ribar i dr.) odlučile se za teoriju odraza, dok su humanisti pledirali za »praksu« kao osnovnu kategoriju, i to ne samo marksističke gnozeologije, već u marksističkoj filozofiji uopće. Glavni predstavnici te druge struje jesu Gajo Petrović, Milan Kangrga, Rudi Supek, Danko Grlić, Predrag Vranicki, Danilo Pejović i Branko Bošnjak u Zagrebu, te Mihailo Marković, Svetozar Stojanović, Ljubomir Tadić i Miladin Životić u Beogradu.* Prema toj osnovnoj kategoriji njihova shvaćanja i tumačenja Marxove filozofije, oni su zapravo i dobili svoje skupno ime »praksisovci« ili »praxis-grupa«, iako su općenito pod tim imenom postali poznati po istoimenom zagrebačkom filozofskom časopisu preko kojega su prodrli ne samo u jugoslavensku, već i u svjetsku filozofijsku javnost. Nakon Bledskog simpozija ta skupina filozofa pomalo ali sustavno preuzima vodstvo u cjelokupnoj jugoslavenskoj marksističkoj filozofiji. Ustanovljenje vlastitoga filozofijskog časopisa u jesen 1964., i to još pod tako izazovnim imenom kao što je »PRAXIS«, pogotovu njegova međunarodnog izdanja u proljeće 1965. značilo je samo

* Usp. *Neki problemi teorije odraza*, Beograd 1961.

kninu pobjede nad njihovim ortodoksnim protivnicima koji su im dijelom bili i učitelji.

Mi se u svojem izlaganju uglavnom ograničujemo na filozofske poglede i shvaćanja te stvaralačko-humanističke struje unutar jugoslavenskog marksizma.

2. Marksističko shvaćanje čovjeka i ljudska prava

Najčešća i najkraća definicija čovjeka u toj filozofiji jest: čovjek je biće prakse, a praksa je kritičko-revolucionarna i slobodno-stvaralačka čovjekova djelatnost.¹ Već iz ove osnovne definicije »prakse« kao temeljne kategorije marksizma može se razabrati zašto se ta struja unutar jugoslavenske marksističke filozofije naziva »stvaralačko-humanističkom«.

U svojem programatskom uvodniku prvoga broja časopisa *Praxis* redakcija je nedvosmisleno odredila svoje razumijevanje marksističke filozofije kao nepoštedne kritike svega opstojećega, i to s revolucionarno-humanističkog stajališta. Ta je kritika na prvom mjestu upravljena protiv birokratskog i etatističkog socijalizma te njegovih staljinističkih izraslina u tzv. »realnom socijalizmu«. U tu se kritiku uključuje i jugoslavenski samoupravni socijalizam ukoliko u sebi još nosi spomenute slabosti birokratskog i etatističkog socijalizma.² Kritika se pri tome ne shvaća samo kao jednostavno nijekanje nečeg negativnog, nego u prvom redu kao filozofijsko razmatranje zbilje koje može prodrijeti do biti promatranoga. Tako shvaćena kritika nije samo posve teoretska pretpostavka praktičnog djelovanja budući da »praksa« u ovoj filozofiji nužno uključuje oba ta elementa: i teoretski i praktički, odnosno, prema Vranickom, sva tri elementa ljudske zbilje: osjetilno-konkretni, teoretsko-apstraktni i emocionalno-doživljajni.³

Praksa je, osim toga što je kritika svega opstojećega, i misao revolucije, a revolucija je, prema tom shvaćanju, radikalna promjena čovjeka i društva, dakle ne samo politički prevrat i smjena vlasti. Revolucija u punom smislu riječi jest samo ona koja ne ukida tek neko čovjekovo otuđenje, nego ona koja ukida svako čovjekovo samootuđenje i tako stvara humano društvo i humanog čovjeka. Milan Kangrga i Gajo Petrović idu još i korak dalje pa pod revolucijom ne razumijevaju samo radikalnu

- Usp. G. PETROVIĆ, »Praksa i bivanje« u *Filozofija i marksizam*, Zagreb 1976, 155—170; M. KANGRGA, »Praksa i kritika« u *Misao povijesnoga*, Zagreb, 1970, 129—145; M. MARKOVIĆ, »Praksa kao osnovna kategorija humanističke teorije saznanja« u *Humanizam i dijalektika*, Beograd 1967, 121—144; S. SIROVEC, *Ethik und Metaethik im jugoslawischen Marxismus. Analyse und Vergleich mit katholischen Positionen*, Paderborn-München-Wien-Zürich 1982, 189—214.

¹ Usp. G. PETROVIĆ, »O nepoštednoj kritici svega postojećega« u *Cemu »Praxis«*, Zagreb 1972, 159—164.

* Usp. P. VRANICKI, »Uz problem prakse« u *Praxis* 1 (1964) 35—42, 37.

promjenu čovjeka i društva (antropološki pojam revolucije) nego i svijeta (ontološki pojam revolucije). »Revolucija kao revolucija, to **jest** bitna ili epohalna revolucija o kojoj on (Marx) govori, moguća je samo zato i odatle, što se ona već zbiva u temelju čovjekova svijeta, što se povijesnost povijesti potvrđuje, omogućuje i otvara samo pomoću revolucije i što je — kako on kaže — upravo 'revolucija pokretačka snaga povijesti'. Već iz ove Marxove teze vidljivo je i nije teško zaključiti: ako je revolucija pokretačka snaga povijesti, onda bez revolucije ne bi bilo ni povijesti, što znači ni čovjekova svijeta, pa prema tome ni čovjeka kao čovjeka. Filozofskim rječnikom reklo bi se: Revolucija je dakle bitak po čemu jest i povijest i čovjekov svijet i sam čovjek.«[^] Revolucija, dakle, prema tom shvaćanju, ne obuhvaća samo, pa čak ni prvotno politički, socijalni, ekonomski ili bilo koji drugi parcijalni vidik čovjekove egzistencije već čovjeka kao čovjeka, to jest njegovu bit, njegovu narav. »Ili drugačije rečeno, s revolucijom ili bez nje raste ili pada, jest ili nije, postaje ili iščezava, potvrđuje se ili krhljavi i sama ljudska priroda. Jer je upravo revolucija nepresušni i nezaustavljivi izvor stvaralaštva, poticaj na djelo, istinsko tlo duha, otvaranje prostora za razmah ljudskih sposobnosti i mogućnosti, pravi ferment smisla, ona je povijesno-životna, stvaralačka i duhovna vertikala koja probija 'tvrdu koru prirodnoga' i ustajaloga, i to je ona krtica što neprestano ruje, o kojoj govori Hegel nazivajući je dialektikom.«®

I Kangrga i Petrović priznaju da je pojam »stvaranje-stvaralaštvo« izvorno nastao u teološkom kontekstu, i to u smislu aliquid ex nihil facere. Prema toj definiciji, Bog je jedini pravi Stvoritelj, jer samo On može iz ništa učiniti nešto. Sličnu definiciju stvaranja nalazimo i u Spinoze: »Creationem esse operationem in qua nuUae causae praeter efficientem concurrunt, sive res creata est ilia, quae ad existendum nihil praeter Deum praesupponit.«[']

Uz ovu Spinozinu, Petrović donosi i definiciju stvaralaštva prema ruskom filozofijskom rječniku što su ga 1963. u Moskvi izdali M. M. Rozenthal i P. F. Judin. Stvaralaštvo se tu određuje kao »proces ljudske djelatnosti koja sazda kvalitativno nove materijalne i duhovne vrijednosti. Ono predstavlja u procesu rada nastalu sposobnost čovjeka da iz materijala koji pruža stvarnost gradi (na osnovu zakonitosti objektivnog svijeta) novu realnost koja zadovoljava mnogostruke društvene potrebe.«[^] Petrović misli da je u prvom dijelu definicije izrečena bitna označnica stvara-

" M. KANGRGA, »Marxovo shvaćanje revolucije« u *Smisao povijesnoga*, Zagreb, 1970, 115 — 128, 119.

" Isto, str. 120.

B. SPINOZA, *Cogitata metaphysica*, II, 10; citirano prema G. PETROVIĆ, *Filozofija i revolucija*, Zagreb 1973, 61.

" *Filozofski slovarj* pod redakcij M. M. ROZENTALJA i P. F. JUDINA, Moskva 1963, 446; citirano prema G. PETROVIĆ, *Filozofija i revolucija*, str. 62.

laštva ukoliko se ono označuje kao sazdanje kvalitativno novoga, samo što se drugim dijelom definicije to opet proširuje na svaki ljudski rad. Međutim, pitanje je da li svaki čovjekov rad može proizvesti nešto kvalitativno novo, i što je uopće kvalitativno novo? Prema Petroviću »odlučna je odlika istinski novoga da je ono nesvodljivo na staro, da se ne može svesti na staro i da se ne može izvesti iz njega. To ne znači da u novome uopće nema elemenata starog. Ali novo je novo upravo po tome što u njemu ima nečega čega u starom nema i što se ni iz čega sadržanog u starom ne može izvesti.«¹ Dok kvalitativno novo u prirodi, prema Petroviću, nastaje kao rezultat slijepe igre nužnosti i slučaja, dotle je novo u ljudskoj povijesti rezultat svjesnog nastojanja da se prekorači sadašnje stanje. Upravo zbog toga o novom u pravom smislu riječi možemo govoriti zapravo samo tamo gdje je čovjek na djelu, jer je stvaralaštvo u zadnjoj liniji isto što i sloboda.**²

Dosadašnja shvaćanja i tumačenja ljudske slobode Petrović svrstava u tri glavne skupine. Prva je ona što u slobodi gleda odsutnost vanjskih zapreka za slobodno kretanje. Drugu skupinu čine one teorije koje slobodu gledaju u spoznaji nužnosti. Tu Petrović izrijeком spominje Spinozu, Hegela i Engelsa. On sam ne slaže se ni s jednom od spomenutih dviju skupina jer, prema njegovom mišljenju, bit slobode ne leži u ovladavanju danim, nego u stvaranju novoga, u razvijanju čovjekovih konkretnih moći, u proširivanju i obogaćivanju ljudskosti. Treća skupina teorija koja u slobodi gleda samoodređivanje (Selbstbestimmung — Kant i Sartre) najbliža je njegovom vlastitom razumijevanju slobode. »Slobodno je samo ono samoodređujuće djelovanje u kojem čovjek djeluje kao cjelovita, mnogostruka ličnost, u kojem on nije rob ove ili one posebne misli, osjeća ja ili težnje. . . Slobodan je čovjek samo kad ono kreativno u njemu određuje njegovo djelo, kad on svojim djelom pridonosi proširenju granica ljudskosti.«³

Time smo ukratko ocrtali četiri najvažnije i bitne označnice svake istinski ljudske djelatnosti — prakse: slobodu, stvaralaštvo, kritiku i revoluciju. Te četiri osnovne označnice ljudskog bitka utemeljuju i četiri osnovna ljudska prava: pravo na slobodu, pravo na stvaralaštvo, pravo na kritiku i pravo na revolucionarno mijenjanje društva, svijeta i sebe samoga.

¹ Usp. PETROVIĆ, »Smisao i mogućnost stvaralaštva« u *Filozofija i revolucija*, str. 60 — 73, 64 sl.

Isto, str. 69.

² G. PETROVIĆ, »Čovjek i sloboda« u *Filozofija i marksizam*, Zagreb 1976 109 — 124, 118 sl.

3. Slobodna ličnost kao najveća vrijednost i osnovno pravo

Ličnost nije isto što i individuum, pojedinac ili čovjek kao generičko biće. Prema Enciklopedijskom rječniku marksističkih pojmova, ličnost je »bitna karakteristika čovjeka kao ljudskog bića po tome što ona pojedincu nije naprosto dana (samim tim što je rođen kao čovjek) nego je izborna, oblikovana, proizašla iz smisleno-svrhovitog htijenja te stvaralačke djelatnosti koja je dosljedna sama sebi.«¹² U tome da su čovjek i njegova humanost bez sumnje najviša vrijednost i kriterij čovjekove individualne i društvene djelatnosti jedinstveni su gotovo svi jugoslavenski marksisti. »Poznat je vrijednosni ideal marksizma: Svijet u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve, odnosno slobodno, samodjelatno stvaranje novoga svijeta osnovanog na čisto ljudskim, moralnim životnim odnosima. Zato ako se pitamo šta zaslužuje da se cijeni kao vrijednost ili šta treba činiti, odgovor slijedi logički: sve što je humano, sve što doprinosi slobodnom razvoju svih kreativnih mogućnosti, svestranom razvoju ličnosti u slobodnoj zajednici, gdje vladaju ljudski odnosi, za razliku od neljudskih, klasnih, otuđenih. Tako, razotuđenje postaje drugi izraz za osnovnu pozitivnu vrijednost.«¹³

Slično tako i Mihailo Marković govori o neotuđenom, odnosno razotuđenom čovjeku budućnosti kao etičkom idealu i najvišoj vrijednosti marksističkog humanizma. Taj razotuđeni čovjek budućnosti bit će prema njemu:

- a) oslobođen vanjskih prirodnih nužnosti i slijepih društvenih sila;
- b) svojom stvaralačkom snagom oslobodit će se otuđenog rada;
- c) on će morati prestati uništavati ljudske živote i materijalna dobra;
- d) svoje će osobne interese usklađivati s interesima cijelog društva;
- e) on drugog čovjeka nikada neće upotrebljavati kao sredstvo, nego samo kao cilj, to jest neće biti izrabljivanja čovjeka po čovjeku;
- f) umjesto da se trudi kako bi što više posjedovao, on će nastojati voditi što bogatiji i kvalitetniji život, kako bi što više bio, a ne što više imao. Taj etički ideal nalazi se, prema Markovićevu mišljenju, u spisima mladoga Marxa, dok je on u kasnijim svojim spisima dao znanstveno utemeljenje tih ideala. Stoga ti ideali i nisu neka utopija ili san, nego nuždan rezultat povijesnog razvoja, samo *ako i ukoliko* će ljudi stvarno u svojem djelovanju slijediti zadani ideal. Po tom *ako i ukoliko* Markovićeve se interpretacije Marxove filozofije bitno razlikuje od, recimo, Kangrgine i Petrovićeve koji zastupaju a-etičko tumačenje Marxove filozofije.¹⁴

¹² R. TUBIĆ, *Enciklopedijski rječnik marksističkih pojmova*, Sarajevo 1974, 230.

¹³ A. TANOVIĆ, *Vrijednost i vrednovanje*, Sarajevo 1972, 113.

¹⁴ Usp. M. MARKOVIĆ, »Marksistički humanizam i etika« u *Humanizam i dijalektika*, Beograd 1967, 97–120, 119 sl.

Na osnovi Marxove antropologije mogu se razlikovati dva različita pojma »ljudske naravi«: deskriptivni i vrijednosni. Do deskriptivnoga se dolazi na temelju znanstvene analize faktičnog ljudskog života, i to i u prošlosti i u sadašnjosti. Na temelju te analize može se, recimo, ustanoviti da je čovjek faktički:

a) praktično biće — biće koje nastoji promijeniti i poboljšati uvjete svojega života;

b) razumsko biće;

c) društveno biće;

d) povijesno biće;

e) bar djelomice slobodno biće. Upravo stoga što se deskriptivni pojam ljudske naravi u marksizmu dobiva znanstvenom analizom Marković misli da u marksističkoj etici nema rascjepa između činjenica i vrijednosti, između znanja i ideala, jer se kao ideal postavlja ono što je moguće ostvariti.

Ako se pak neke čovjekove označnice i vlastitosti pretpostavljaju drugima, tj. neke se smatraju važnijima i vrednijima, onda se tako dolazi do čovjekove vrijednosne naravi. Različita shvaćanja i različiti izbor vrijednosti ne ovisi samo o znanju nego i o vlastitim interesima i potrebama te o dugoročnom čovjekovu usmjerenju. Taj se pojam vrijednosne ljudske naravi ne da znanstveno utvrditi niti pobiti, već se može samo ustanoviti radi li se o stvarnim ili izmišljenim, o privatno-pojedinačnim ili zajedničkim, o autentično ljudskim ili fiktivno iskonstruiranim potrebama i interesima. U tom procesu razlikovanja važnu i nezamjenjivu ulogu ima i humanistička tradicija od antike do danas. Upravo na temelju poznavanja te humanističke tradicije može se, recimo, utvrditi da ljudi pod normalnim okolnostima više cijene slobodu od ropstva, stvaralaštvo od rutinskog rada, da su im zajednički ciljevi važniji od vlastitih egoističkih, da daju prednost razumu pred slijepim podsvijesnim silama, ljubavi pred agresivnošću itd.

Prema Markovićevu mišljenju, za ustanovljenje vrijednosnih kriterija u filozofiji i praksi dovoljno je da se utvrdi kako neke određene vrijednosti predstavljaju optimalne mogućnosti u danom trenutku. Ispuniti te optimalne mogućnosti znači živjeti istiniti i autentični ljudski život, a ako se te najbolje mogućnosti ne ostvaruju, znači da se ne radi o slobodnoj i stvaralačkoj ličnosti, već o otuđenom čovjeku.** Zato je uvijek važno imati na pameti da se, kada je u etici riječ o ljudskoj naravi, onda uvijek ili pretežno misli na ovaj vrijednosni pojam, a ne na deskriptivni, tj. misli se na ono što bi čovjek mogao i trebalo da bude, a ne na ono što faktički jest ili je bio.*^

* Usp. M. MARKOVIĆ, »Möglichkeiten einer radikalen Humanisierung der Industriekultur« u *Dialektik der Praxis*, Frankfurt a. M. 1968, 83—84.

** Usp. M. MARKOVIĆ, »Marksistički humanizam i etika«, *nav. dj.*, str. 115.

Stoga je za marksistički humanizam osnovna vrijednost pa, prema tome, i vrhovno mjerilo svakog napretka svestrano oslobođenje čovjeka, i to na prvom mjestu kao pojedinca, a onda i kao klase, nacije i društva u cjelini.'« »Marksistički personalizizam tretira dobro ličnosti kao krajnji cilj svih društvenih napora i traži da ona bude u centru društvenog razvoja i da se iznad svega poštuje njeno dostojanstvo.«¹ Prema mišljenju većine filozofa stvaralačko-humanističke orijentacije, čovjekovo razotudjenje, odnosno ostvarenje slobodne, stvaralačko-revolucionarne ličnosti moguće je samo u istinskom samoupravnom društvu gdje većina odraslih i odgovornih članova aktivno sudjeluje u upravljanju društvom.

4. Prirodno pravo i revolucija u interpretaciji Lj. Tadića

Revolucionarno prirodno pravo, uključujući i J. J. Rousseau-a, učilo je da se slobodno društvo ne može ostvariti bez jednakosti svih njegovih građana. Ovaj su postulat prihvatili i zauzimali se za njegovo ostvarenje osobito komunisti u francuskoj revoluciji. Međutim u toj revoluciji postojala je i suprotna struja konzervativne buržoazije, tzv. žirondinci koji su se žestoko suprotstavljali ovoj demokratskoj struji. Njima je narod bio potreban samo utoliko ukoliko im je omogućio dolazak na vlast. Oligarhija i demokracija prirodno ne mogu živjeti zajedno. U »Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina« koegzistirala su načela demokracije i liberalizma, ona zajednička i ona različita. U prirodna i neotuđiva prava ubrajana su sloboda i jednakost s kojima se ljudi rađaju, ali i vlasništvo i društvene razlike zasnovane na općoj koristi. Pokraj slobode mišljenja i udruživanja, kao nepovredivo i sveto pravo stajalo je i pravo na privatno vlasništvo. Moralo je stoga prije ili kasnije uskrsnuti pitanje: koje od svih tih prava ima apsolutnu prednost? Može li postojati sloboda bez jednakosti i u kakvom odnosu stoje sloboda i privatno vlasništvo, vlasništvo i jednakost?²

Prema mišljenju Ljube Tadića, prirodno je pravo u svoje vrijeme imalo revolucionarni karakter, i to bar iz sljedeća tri razloga:

a) jer je pobijalo običajno pravo kao neprirodan pozitivno-pravni sistem privilegija;

b) jer je poricalo ne samo srednjovjekovno staleško uređenje kao neprirodno, već i prijelazni oblik iz staleškog u građansko društvo, nai-

¹ M. MARKOVIĆ, »Dijalektika danas« u *Humanizam i dijalektika*, Beograd 1967, 147 — 181, 179.

² S. STOJANOVIĆ, »Socijalizam i demokratija« u *Između ideala i stvarnosti*, Beograd 1969. 98 — 118, 103.

Naše se izlaganje u ovom dijelu oslanja na sljedeće studije: Lj. TADIĆ, »Pravo priroda i istorija« u *Filozofske studije VII* (1975), 4 — 151; *Poredak i slohoda*, Beograd 1967 SZ-101; *Tradicija i revolucija*, Beograd 1972, 189 — 208.

me apsolutnu monarhiju. Upravo ovdje najbolje do izražaja dolazi ek-splzivni karakter prirodnog **prava** koji je u francuskoj revoluciji bez kompromisa minirao autokratski režim. Usporedo s odbacivanjem apsolutizma revolucionarno prirodno pravo ugrožava i državu ističući da pojedinac i njegova sloboda imaju veće pravo od prava države, da pojedinac dolazi prije države. Otuda su zapravo i nastala prava čovjeka i građanina kao suprotnost apsolutističkoj državnoj samovolji i kao revolucionarna obrana prava i sloboda pojedinca od samovoljnog uplitanja **političke** vlasti u njegovu privatnu sferu. Tako je iz prirodnog prava, u trenutku kada se francuska revolucija u »Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina« prihvaća i priznaje kao svoje, rođen antidržavni mentalitet, ili drukčije rečeno, ideja beskrajne slobode čovjeka kao najvišeg i najuzvišenijeg bića.

c) Revolucionarno prirodno pravo na taj način prvi put odlučno dovodi u pitanje ovisnost pojedinca o političkoj zajednici. U **modernom** prirodnom pravu čovjek postaje istinski medij prava pored građanina. Ono ističe svoj postulat da je vlasništvo prirodno pravo pojedinca neovisno o državi. U drugom članku »Deklaracije« otpor ugnjetavanju ulazi u »prirodna i nezastariva prava čovjeka«, pokraj slobode, svojine i sigurnosti. Ali time je prešutno rečeno da takav otpor ne može jednostavno pružiti slobodan čovjek, već samo onaj koji je osiguran vlasništvom. Sloboda je time upućena na vlasništvo kao svoju prirodnu osnovu, kao svoje pouzdano jamstvo.*"

Marksistička demokracija, koja također polazi od postulata prirodnog prava o slobodi i jednakosti svih ljudi i građana, drukčije tumači **ovaj** sadržaj prirodnog prava. Za nju ukidanje privilegija na osnovi rođenja ili tradicije nema nikakvih stvarnih posljedica ako svi ljudi nisu stvarni vlasnici, i to ne samo formalno, nego i zbiljski. Njezin pojam čovjeka stavlja ljudski ponos i dostojanstvo iznad vlasništva: čovjekova sloboda mora biti zaštićena ne samo od državne samovolje, nego i od samovolje privatnih vlasnika i njihove eksploatacije. Vlasništvo ne može biti pravo koje osigurava slobodu, nezavisnost i sigurnost manjine. Ono **mora, suglasno** postulatu racionalnog prirodnog prava o jednakosti **svih ljudi i jedinstvu** ljudskog roda, osigurati tu slobodu, nezavisnost i sigurnost **svim** članovima zajednice. A da bi to osiguralo, mora biti društveno, tj. ne smije postati predmet ničije uzurpacije. **Dakle**, sloboda svakog pojedinca **mora biti** uvjet slobode za sve, što znači da **ideja novog** socijalističkog **poretka** **ponovno** integrira pojedinca u zajednicu, samo sada s tom razlikom **što je ta** zajednica njegovo slobodno djelo.

" Usp. LI. TADIĆ, »Revolucija i prirodno pravo« u *Tradicija i revolucija*, str. 205-207.

Usp. LJ. TADIĆ, »Prirodno pravo i socijalna utopija« u *Poredak i sloboda*, str. 99 si.

Revolucionarni marksizam, za razliku od vulgarnog i pozitivističkog marksizma, priznaje osobno pravo na samoodržanje, tj. osobno vlasništvo i ljudsko dostojanstvo kao pretpostavke vlastite slobode, ali suprotno egoističkom načelu buržuskog privatnog prava zahtijeva da se sredstva za proizvodnju stave pod kontrolu građana-proizvođača, što, naravno, ne znači pod volju državne birokracije. Upravo zbog stalnog jačanja državnog aparata potrebna je i nužna ustanova slobodnog tiska u kojem se svi važniji problemi pretresaju u obliku iskrene i javne riječi. Tamo gdje postoji takva javna riječ, postoji i stvara se moralna snaga građana, a gdje nje nema, dolazi do moralnog rasula. Međutim, birokratskoj vlasti smrtni je neprijatelj upravo demokratska javnost i stoga joj ona suprotstavlja skrbenu kritiku i ustanovu cenzure. Ta službena kritika nastupa u ime političkog realizma koji u hijerarhiji vrednota poredak stavlja iznad slobode i napretka. Ona najčešće zamjera humanističkoj inteligenciji da nema osjećaj odgovornosti. Službena kritika uzdiže dužnost iznad prava, ali se nikada ne pita može li netko imati osjećaj dužnosti i odgovornosti, ako nema subjektivnih prava.-'

Zaključak

Upravo prije spomenuta subjektivna prava u posljednje su vrijeme jedna od vodećih preokupacija nekolicine naših marksističkih filozofa stvaralačko-humanističke orijentacije. Umjesto naših vlastitih prosudbi o stupnju oživotvorenja pojedinih subjektivnih prava o kojima je malo prije bilo govora, donosimo dva izvorna teksta istih filozofa čije smo teoretske postavke upravo kratko prikazali. Prisjećamo na tvrdnju M. Markovića prema kojoj u marksizmu nema rascjepa između etičkih ideala i zbilje, između znanja i trebanja, jer se, prema njemu, za etički ideal u marksizmu postavlja uvijek ono što je moguće ostvariti.

»Ponekad se doista čini da je ova naša zemlja prebogata u svemu, a prije svega u ljudima: ako ih ne izvozimo kao stručnjake ili radnu snagu u druge zemlje, onda ih razbacujemo i onemogućavamo u svojoj vlastitoj. . . . Pitanje je, međutim, u ime čega nam jedino ljudi nisu potrebni? Koji su to viši ciljevi — bez čovjeka ili mimo njega? . . . Trebalo bi na to pitanje sebi i drugima jasno i nedvosmisleno odgovoriti, jer je dostojanstvo čovjekove ličnosti i vrijednost čovjeka kao čovjeka jedina osnova, temeljni kriterij i pravi pokazatelj idejnog nivoa svakog komunističkog pokreta i socijalističkog društva naše suvremenosti.«-

»u tom smislu moje istraživanje tog odnosa ide na *revalorizaciju* (rekao bih čak možda bolje: *revitalizaciju*) onog najdublje značajnog i presudnoga za europski duh uopće i marksizam i komunizam kao njegov autentičan proizvod posebno, naime, na isticanje tog *nezaobilaznog novuma*, što ga građanski svijet sa sobom donosi: pravo posebnosti subjekta, pravo subjektivne volje, beskonačna vrijednost subjektiviteta, a to jednom riječju znači: *pravo čovjeka na njegovo istinsko postajanje čovjekom*, što se pokazuje kao jedina samosvrha njegova života (vremenovanje **kao** samovremenovanje).

Marksizam ili komunistički pokret koji sad na svojoj zastavi *nema* to (više ili još) zapisano kao *jedinu* ideju vodilju i *jedini* princip svoje prakse (svakidašnje i povijesne) *nema prava* da se naziva tim imenom... «-»

Svakome je jasno da je mnogo lakše i jednostavnije pojedina prava proklamirati i od drugih zahtijevati njihovo ostvarenje, negoli ih sam ostvarivati i svojim djelovanjem pridonositi stvaranju takve atmosfere **u** kojoj će ono što je danas još nemoguće sutra postati moguće. Đuro Šušniić, parafrazirajući Marxa, na jednom mjestu kaže: Dosada su marksistički lilozofi mijenjali samo svijet i druge, a od sada bi trebalo da mijenjaju i sebe.* Pa ako se svi skupa stvarno budemo počeli mijenjati na bolje, onda možemo s pravom očekivati i oživotvorenje nekih osnovnih ljudskih prava koja su danas zajamčena samo u nekim dokumentima.

2' M. KANGRGA, »Bez građanskih sloboda — ni traga od socijalizma« (intervju), u *Theoria* 25 (1982) 89—124, 94.

2* Usp. Đ. ŠUŠNJIĆ, »Ideje i intelektualci« u *Ideje* 13 (1982), 19—46, 39.

DIE MENSCHENRECHTE IM JUGOSLAWISCHEN MARXISMUS

Zusammenfassung

Einführend wird darauf hingewiesen, dass es im jugoslawischen Marxismus zwei grundlegend verschiedene Interpretationen des klassischen Marxismus gibt: die eine nennt sich »orthodox« und wiederholt hauptsächlich die Lehre der Klassiker oder ihrer sowjetischen Interpretatoren während die andere sich schöpferisch-humanistische nennt und versucht die Lehre der Klassiker so zu interpretieren, dass sie auch für den heutigen Menschen akzeptabel sei. Wenn hier die Rede ist von Menschenrechten im jugoslawischen Marxismus dann beziehen wir uns ausschliesslich auf die Arbeiten der schöpferisch-humanistisch orientierten Philosophen.

Der Mensch ist nach Auffassung dieser Philosophen (Milan Kangi'ga, Gajo Petrović, Mihailo Marković, Svetozar Stojanović und andere) das Wesen der Praxis. Praxis wird meistens als revolutionär-kritische, frei-schöpferische menschliche Tätigkeit definiert. Damit sind vier wesentliche Eigenschaften jeder echt menschlichen Tätigkeit genannt: Freiheit, Kritik, Schöpfung und Revolution. Diese vier wesentlichen Eigenschaften des menschlichen Wesens begründen vier Grundrechte jedes Menschen: das Recht auf Freiheit, Kritik, Schöpfung und Revolution. Die revolutionär-kritische und schöpferisch-freie Persönlichkeit ist der höchste Wert und die Würde dieser freien Persönlichkeit ist das grösste Gut im personalistischen Marxismus.

Abschliessend wird das Problem des Privateigentums und der entsprechenden menschlichen Rechte im Marxismus behandelt.